

Kto neje, nemôže ani myslieť

Matthias Spielkamp

Aby sa poznanie mohlo rozvíjať, musí byť také slobodné, ako je to len možné - teda dostupné pre tých, ktorí ho chcú použiť, a nie privlastnené tými, ktorí ho chcú iba „zhodnotiť“. Nepodmienенý základný príjem je najlepší mysliteľný základ pre umožnenie tvorivej činnosti za týchto podmienok.

Túto tézu by som chcel rozvinúť v troch krokoch. Najprv ukážem, čo sa myslí pod pojmom „voľné poznatky“. Následne vysvetlím, čo znamená „digitálna revolúcia“ pre produkciu tovarov, aby som sa nakoniec venoval významu, aký by mohol mať garantovaný základný príjem pri vytváraní voľných poznatkov.

Takže najprv voľné poznatky. Voľné poznatky a slobodná kultúra sú termínmi, ktoré sa v posledných dvoch-troch rokoch veľmi dostali do povedomia ľudí. To však neznamená, že by sme mohli hovoriť o tom, že väčšia časť obyvateľstva to vie nejakou mierou využiť. Opak je pravdou, ako som to práve zažil, keď som spoluorganizoval veľkú medzinárodnú konferenciu „Wizards of OS 4“, ktorá sa uskutočnila pred dvoma týždňami v Berlíne. Záujem o túto konferenciu, ktorá niesla názov „Pravidlá informačnej slobody“, bol veľmi veľký, ale takmer všetkým novinárom - a takmer všetkým mojim priateľom a známym - som musel najprv vysvetliť, o čo tu ide.

Prečo tento úvod? V prvom rade preto, aby som u vás nevybudil dojem, že to už všetko musíte vedieť. Pretože aj keď hovorím, že voľné poznatky a slobodná kultúra sa dostali omnoho viac do povedomia, viem, že miera záujmu leží hlboko pod úrovňou, aké sa tešia „veľké“ spoločenské témy, o ktorých sa dnes vedie diskusia, ako je napríklad reforma zdravotníctva alebo dôchodkového zabezpečenia. Moje celkom neskromné tvrdenie je, že sa to zmení, a že sa to aj zmeniť musí, ak chce naša spoločnosť ostať hodnotnou.

Voľný softvér

Myšlienka voľných poznatkov má vo svojej dnešnej forme pôvod v hnutí takzvaného voľného, voľne dostupného softvéru. Som si istý, že všetci z vás už niekedy počuli o operačnom systéme Linux, ktorý je produktom tohto takzvaného voľného softvéru. Som si rovnako istý, že väčšina z vás by po prvé nevedela vysvetliť, v čom voľnosť tohto softvéru spočíva, po druhé Linux na svojom počítači nemá nainštalovaný, ale po tretie denne voľný softvér intenzívne používa - vo väčšine prípadov bez toho, aby ste o tom vedeli.

Takže najprv k otázke, čo robí voľný softvér voľným. Je to licencia. Znie to veľmi paradoxne, dá sa to však veľmi jednoducho vysvetliť. V r. 1984 pracoval jeden programátor v laboratóriu na vývoj umelej inteligencie na Massachusettskom technologickom inštitúte v Cambridge v USA. Jeho meno je Richard Stallman. Bola to doba, keď bol softvér súčasťou počítačov, lebo bez neho nefungovali. História chcela, aby sa Richard Stallman niekedy v r. 1984 pokúsil spustiť do chodu tlačiareň. Keď to nešlo, chcel sa pozrieť bližšie na program, ktorý mal tlačiareň ovládať, a zistil, že ten je pod licenciou, ktorá zakazuje meniť takzvaný zdrojový kód, teda programové riadky.

Stallman, v ktorého živote zaujímal softvér pravdepodobne také miesto, aké majú pre nás normálnych smrteľníkov noviny, bol zdesený. Ako mu môže niekto zakazovať pozrieť sa na kód? Alebo ho meniť? Alebo ho poskytnúť ďalej? Pre Stallmana, ktorý žil vo svete voľného softvéru, bola nepredstaviteľná myšlienka, že by softvér mohol prestať byť voľný. Ale presne to sa stalo.

Ako? Napríklad takzvanou licenčnou zmluvou. Aby sa softvér mohol používať, musí kupujúci uzatvoriť s predajcom zmluvu. V tejto zmluve sa zaväzuje neposkytnúť softvér tretej osobe, nemeniť ho a nekopírovať. Takéto licencie sú poistené autorským a zmluvným právom. Podľa Stallmana odporovali licencie étosu programátora, ba rovno spoločnosti, ako si ju on predstavoval. Bolo by to, povedal vtedy, ako keby mu niekto zakazoval pomôcť si sám, ale aj druhým tým, že program zmení, jeho chyby odstráni a podobne. Stallman bol bez seba a to bolo dobre, lebo to viedlo k tomu, že začal premýšľať o softvérových licenciách.

Výsledok vysvetlil v mnohých interview a publikáciách, aj vo vlastných článkoch. Budem citovať z jednej jeho prednášky, ktorú zaznamenala BBC:

„Čo som mal robiť? Nemal som za sebou žiadnu politickú stranu. Ani vládu ani žiadnu firmu som nemohol presvedčiť, aby zmenili svoje konanie. Ale vdel som, ako sa píšú programy. Takže som si povedal: Vytvorím iný operačný systém, spolu s ostatnými, ktorí mi pri tom budú chcieť pomôcť. A spolu preň budeme vyvíjať softvér. My rešpektujeme vašu slobodu.“ Takto Stallman vytvoril vlastnú licenciu pre voľný softvér. V nej bolo obsiahnuté to, čo nazýva „štyri slobody“. Teraz opäť Stallmanov citát:

Sloboda 0: Je to sloboda nechať program bežať tak, ako je.

Sloboda 1: Pomôcť si sám - teda pozrieť si zdrojový kód a robiť si s ním, čo chceš.

Sloboda 2: Sloboda pomôcť svojmu susedovi. To je sloboda softvér kopírovať a poskytnúť ho druhým, ak chceš.

Sloboda 3: Sloboda pomôcť svojej komunite. To je sloboda zverejniť pozmenenú verziu softvéru a podeliť sa o ňu.

Keď sú všetky tieto slobody garantované, potom je program voľným softvérom. Takto to sformulovať bol už ohromný výkon, pretože tým bola vytvorená definícia slobody pre určitú formu ľudského prejavu, totiž softvér. To naozaj genálne na Stallmanovej ideí má však ešte omnoho väčší význam. Ako už on sám povedal, vedel programovať. Nemal nádej, že zmení štátny systém autorských práv, ktorý bol už aj v r. 1984 veľmi internacionalizovaný. Tak sa rozhodol vyvrátiť ho z vnútra.

To sa udialo nasledovne: GPL, čiže General Public License - to bolo meno, ktoré dal svojej softvérovej licencií - zahŕňa jednu dôležitú podmienku: Ak niekto chce používať program, ktorý podlieha tejto licencií, aby ho vyvíjal ďalej alebo z neho vytvoril nový softvér, musí súhlasiť s tým, že výsledok bude znovu dostupný pod touto licenciou. To je to, čomu sa hovorí vírusový efekt: s každým programom, ktorý je pod touto licenciou, vzrastá „nebezpečenstvo nákazy“, teda šanca, že z toho vznikne ďalší program, ktorý je opäť voľným softvérom. A bola to táto myšlienka, ktorá viedla k tomu, že sa voľný softvér počas 20 rokov veľmi výrazne rozšíril. A ktorého sa človek ako programátor môže zbaviť, iba ak sa ho úplne vzdá, čo sa medzičasom stalo veľmi ťažké, pretože voľný softvér je všade.

Ako som dospel k tvrdeniu, že my všetci neustále používame voľný softvér? Ako? Keď posielame e-maily, surfujeme po internete, hľadáme na Googli alebo kupujeme knihy na Amazone. Väčšina z vás bude prekvapená, že voľný softvér má na

strane poskytovateľov internetových služieb trhový podiel, ktorý sa na strane používateľov blíži podielu operačného systému Microsoft Windows. Vezmime si takzvané webservery, čo sú programy, ktoré bežia u poskytovateľov a ukazujú vám internetové stránky, keď napríklad zadáte www.nzz.ch. Ak je tento softvér od Microsoftu, volá sa Microsoft Server. Ak je to voľný softvér, potom sa volá Apache.

V januári tohto roku mali tri servery Apache trhový podiel takmer 70%, Microsoft Server takmer 21 %. Nehovorím tu o nejakom bezvýznamnom softvéri. Hovorím o softvéri, ktorý umožňuje technologický zázrak internetu. Čo v týchto číslach nie je zahrnuté, je skutočnosť, že práve veľmi veľkí poskytovatelia ako Google či Yahoo a aj vyššie zmienené Neue Zürcher Zeitung používajú voľný softvér, t. j. že trhový podiel internetových stránok vytvorených voľným softvérom je pravdepodobne ešte vyšší, ako je trhový podiel pri serveroch, lebo samozrejme veľkí poskytovatelia ako Google vytvárajú podstatne viac stránok ako malí poskytovatelia.

Aby som to ukázal ešte jasnejšie, chcel by som citovať Paula Graha ma, člena veľmi malej skupiny ľudí, ktorí vedia programovať na najvyššej úrovni a zároveň sa vyjadrovať slovné. V jednom svojom článku píše: „Kto dnes chce nasadiť na webservery softvér od Microsoftu, musí vysvetliť, čo vie lepšie ako Google, Yahoo a Amazon.“ Tito giganti totiž všetci používajú voľný softvér a nič nenaznačuje, že by sa na tom malo niečo zmeniť.

Na desktope, ako sa nazýva počítač bežného používateľa, to vyzerať úplne inak, ako to aj z vlastnej skúsenosti viete. Tu je trhový podiel voľného softvéru podľa odhadov 2 - 4%. Dá sa síce očakávať, že tento podiel stúpne, ale je nepravdepodobné, že sa Linux stane v najbližších piatich rokoch vážnym konkurentom operačného systému Microsoft Windows. Ale aj tu nesmieme zabúdať, že trhový podiel 5% namiesto 4% pravdepodobne znamená nižší príjem pre Microsoft v dvoj- alebo trojciferej miliónovej výške.

Na základe týchto príkladov musí byť zrejme, že sa tu už dlho nejedná o nejaký okrajový fenomén.

Voľné poznatky

Ako som ukázal, voľný softvér má veľký význam. Ale nie nadarmo znie podnadpis mojej prednášky „Základný príjem ako základ poznatkovej spoločnosti“. A poznanie samozrejme zahŕňa omnoho viac ako len softvér. Som si vedomý, že pojem „poznatková spoločnosť“ je mimoriadne nevyjasnený, ale to je diskusia, do ktorej by som tu nechcel púšťať, hoci je oprávnená.

Chcel by som sa obmedziť na to, aby som vám ukázal, že medzičasom vzniklo hnutie, ktoré sa inšpirovalo ideou voľného softvéru, ale rozširuje ju na ostatné druhy diel a foriem prejavu ako hudba, texty, fotografie a filmy, animácie, vedecká práca. Heslom je tu Creative Commons. Aj Creative Commons je licencia ako General Public License, čiže licencia na voľné použitie obsahu. Presnejšie povedané, Creative Commons je balík licencií. Creative Commons vyvinul Lawrence Lessig, ústavný právnik na Standfordskej univerzite, ktorý sa medzičasom stal celosvetovo najznámejším expertom na autorské práva.

Licencie Creative Commons umožňujú autorovi nejakého diela jednoduchým spôsobom oznámiť ostatným, ako smú toto dielo používať. Keď poviem používať, mám tým na mysli používanie v zmysle autorských práv. Napríklad čítanie knihy takým používaním nie je, ale jej kopírovanie a predaj áno. K tomu sa ešte vrátim.

Najprv krátka poznámka k vývoju autorských práv. Predmetom prvých zákonov, ktoré by sme dnes mohli považovať za predchodcov autorských práv, neboli práva autorov, ale vydavateľov. Poviem to slovami filozofa práva na Slobodnej univerzite v Berlíne Eberharda Ortlanda. Píše: „Vzniklo to inak, ako sa názov snaží vsugerovať, a to ako vydavateľské práva. Anglické označenie ‚Copyright‘ vystihuje vec lepšie. Ide tu spočiatku o reguláciu toho, kto má mať právo rozmnožovať a rozširovať knihy a ostatné tlačoviny a zakazovať ostatným výrobu alebo rozširovanie kópií dotknutých diel. V podstate sa tu najprv jednalo o zákon regulujúci konkurenciu medzi vydavateľmi.“

To sa však neskôr zmenilo, keď na scénu vstúpila osoba autora. Pritom sa kontinentálna európska a anglosaská právna tradícia vyvinuli odlišne. Kontinentálna európska tradícia sa zakladá viac na myšlienke, že autora a jeho dielo neoddeliteľne spája akési mystické puto, takže au torské práva predstavujú istý druh prirodzeného práva. Preto vás neprekvapí, že v nemeckom kultúrnom priestore to boli predovšetkým Kant, Hegel a Fichte, ktorí podporovali toto chápanie.

V Anglicku a USA prevláda iné chápanie. Tu bol copyright prostriedkom na to, aby vytváral podnety pre ďalšiu tvorbu a kreativitu. To veľmi pekne ilustruje „Statute of Anne“ z r. 1710, prvý anglický copyright. Ten to zákon je „An Act for the Encouragement of Learning, by vesting the Copies of printed Books, in the Authors or Purchasers of such Copies, during the Times therein mentioned (Zákon na podporu vzdelávania udelením práv na kópie vytlačených kníh autorom alebo predajcom na dobu určenú zákonom)“ - teda pokus podniknúť vzdelaných mužov k pí saniu užitočných kníh tým, že dostanú na svoje texty absolútne práva. Na základe toho mohli dostávať peniaze za to, že niekto ich texty vytlačil. Takto vytvorená ekonomická istota mala oživiť tvorivosť „vzdelaných mužov“. Podľa motto: Ak môžem žiť z toho, čo robím rád, tak to robím ešte radšej.

Ako v Statute of Anne, tak aj v prvom copyrighte USA bola ochranná doba ohraničená na 14 rokov. Okrem toho ochraňoval copyright len určité diela, v USA napríklad knihy, obrazy a mapy, a každé jednotlivé dielo sa muselo zaregistrovať. Na začiatku copyright zakazoval iba nepovolené komerčné zverejnenie týchto diel. Bolo možné ich meniť aj zverejňovať, ak to neslúžilo na komerčné účely.

Dnes je ochranné právo na väčšinu diel predĺžené na 70 rokov po smrti autora. Uplatňuje sa takmer na každý druh prejavu, v niektorých právnych poriadkoch aj na e-mail. Dielo sa nemusí registrovať a zakazuje sa akékoľvek zverejnenie a menenie, či už na komerčné alebo nekomerčné účely.

To je veľmi zreteľne vyjadrené vetou, ktorú nájdeme v knihách alebo na CD. Je tam napísané: „Všetky práva vyhradené“, a tým sú mienené skutočne všetky práva. Ale na účely uplatňovania týchto práv tam táto veta vôbec nemusí byť, pretože ochrana autorských práv platí, ako som už povedal, bez nutnosti dielo zaregistrovať.

Myslím, že ste si vytvorili obraz o tom, ako sa ochrana autorských práv v priebehu necelých tristo rokov masívne zväčšila. Zo všetkých právnych systémov boli prevzaté vždy tie najreštriktívnejšie pravidlá. Všetko za účelom „harmonizácie“, všetko v prospech veľkých užívateľov tohto práva. Väčšina z toho sa udiala za posledných 30 rokov, medzi iným dodatočné predĺženie ochrannej doby v USA na 70 rokov po smrti autora, príp. 95 rokov pri dielach vytvorených na zákazku. Dodatočné v tom zmysle, že diela, ktoré by podľa predtým platnej ochrannej doby svoju ochranu napr. v r. 1999 stratili a tak by sa stali všeobecne voľnými, sú teraz chránené do r. 2019.

Najvyšší súd USA musel rozhodnúť na základe podania, ktoré mimochodom zastupoval Lawrence Lessig, či je toto predĺženie ochranného doby v súlade s ústavou USA, ktorá predpokladá, že kongres môže povoliť predĺženie na ohraničenú dobu („for a limited time“). Súd rozhodol, že to v súlade je.

Nerohodol - z formálnych dôvodov - v otázke, či sa dá kreativita podporovať tým, že sa dodatočne predĺži ochranná doba. K tejto otázke zaujalo svoje písomné stanovisko 17 ekonómov, medzi nimi päť nositeľov Nobelovej ceny. Jedného z nich, Milтона Friedmana, návrh zákona tak rozheval, že povedal, že sa pod písomné stanovisko podpíše iba vtedy, ak sa tam niekde bude nachádzať pojem „no-brainer“ - čím chcel vyjadriť, že spätné predĺženie ochranného doby je myšlienka, pri ktorej musí aj posledný idiot pochopiť, že je ekonomicky nezmyselná.

Najvyšší súd to nevyviedlo z miery a sťažnosť bola zamietnutá. Pre Lawrence Lessiga to bola najväčšia porážka v jeho kariére a povedal, že veľmi trpel pri myšlienke, že premeškal historickú šancu zmeniť ním a inými tak ostro kritizovaný systém copyrightov.

Niektorí ľudia, a Lessig patrí k nim, však dokážu takéto utrpenie premeniť na produktívnu činnosť. Keď Lessig zistil, že šanca na zmenu zákona je minimálne na pol storočia preč, premyslel si, ako na to môže .i| napriek tomu vplyvať. Bol to takpovediac Stallmanovský moment jeho života, keď si uvedomil, že má proti sebe politikov a lobistov zastupuje cich veľkých užívateľov tohto práva a že jeho jediná šanca je v tom, začať zmenu „odspodu“, čiže u užívateľov a tvorcov.

Presne na tento účel sú licencie Creative Commons určené. Aj ony sú postavené na autorských právach rovnako ako licencie pre voľný softvér. Pri tom však dávajú tvorcovi možnosť odstupňovanú určiť, čo sa s výsledkami jeho práce smie diať. V predchádzajúcom výklade som poukázal na to, že čítanie knihy alebo počúvanie CD nie sú regulované autorskými právami.

Ale publikovanie knihy je akt použitia, na ktorý potrebujem licenciu. Správne, poviete, na takúto reguláciu boli práve autorské práva vytvorené. Hockto predsa nemôže zobrať knihu, ktorú niekto napísal, vy tlačiť ju a predávať bez toho, aby si od autora vyžiadal povolenie a ten sa primerane nepodieľal na výnosoch. Úplne správne. Ale vôbec som vám neukázal, akú moc medzičasom vlastníci práv získali, aby mohli vykonávať kontrolu nad jednotlivými dielami. Nadobudlo to absurdné rozmery a zachádza to tak ďaleko, že vlastníci práv môžu napríklad požadovať licenčný poplatok za to, ak nejaký hudobník použije dve sekundy nejakej piesne, aby to začlenil do vlastnej. Alebo požadujú horibilné sumy od dokumentaristu, ak je v jeho filme v pozadí v televízore vidieť úryvok nejakého televízneho seriálu.

Toto je významné predovšetkým vo svete, kde sa medzičasom publikovanie stalo detskou hrou. Ak ste predtým použili fotky chránené autorskými právami, aby ste z toho vytvorili koláž, ktorú ste si vyvesili vo svojej izbe, tak to nikoho nezaujímalo - ak nie iba vašich spolubývajúcich, ktorí sa z vašej tvorivosti tešili alebo ju zatracovali, podľa vášho talentu. Ak dnes vezmete tie isté fotky, vytvoríte z nich na svojom počítači pomocou programu na spracovanie obrázkov koláž a túto zverejníte na svojej internetovej stránke, vystavujete sa nebezpečenstvu, že budete zaplavení výstrahami a bude od vás požadované odškodné v päťcifrenej sume. To isté platí pre žiacku skupinu, ktorá predtým nahrála na kazetu svoju cover verziu piesne „I fought the law and I won“ od Dead Kennedys a darovala ju svojim priateľom. Nikomu to nevadilo. Skupina, ktorá dnes urobí cover verziu „I fought the law and the law won“ od Green Day a zverejní ju na MySpace, má v momente na krku právnikov hudobného priemyslu, a tí si účtujú sadzby od 300 euro na hodinu. To je to, čo sa - v krátkosti povedané - podstatne zmenilo v dôsledku digitalizácie a nástupu internetu ako masového média.

Lessig a mnoho jeho kolegov - právnikov, ekonómov, vedcov a filozofov - nazývajú prístup, ktorý sa snaží priviesť tento vývoj pod kontrolu mimoriadne reštriktívnymi zákonmi, „autorskopravným extrémizmom“, a to je výstižný pojem. Tvrdím, že z takejto silnej kontroly profitujú iba veľkí užívatelia tohto práva ako Bertelsmann, Sony alebo Time Warner, ale nie jednotliví tvorcovia. Naopak, stále viac im to prekáža v tom, aby mohli začleniť výtvary iných do svojho diela. Rovnováha medzi ochranou individuálneho autorstva a spoločenským úžitkom, ktorý sa tým má dosiahnuť, sa stráca.

Vývody sú samozrejme omnoho komplexnejšie, ako som tu mohol ukázať, ale musel som sa na to obmedziť, aby som vám ešte ozrejmil, kam tým chcem dospieť.

Kto financuje darcovskú ekonomiku?

Teraz sa budem najskôr zaoberať otázkou, aké dôsledky má voľný softvér a voľný obsah na podmienky, za ktorých sa jednotlivé diela vytvárajú. Jedna z najčastejšie kladených otázok k téme voľného softvéru je: Z čoho potom žijú programátori, ktorí tento softvér píšú, ak vám ho darujú? To je veľmi oprávnená otázka a vedie priamo k môjmu druhému bodu, ktorý by som chcel ozrejmiť: že sa totiž produkčné podmieny úplne zmenili.

Keď sa Richarda Stallmana pýtajú, z čoho majú programátori voľného softvéru žiť, zvyčajne odpovie: Môžu vykonávať služby, a okrem toho človek vyjde aj s veľmi málo peniazmi, ak to musí byť. Je toho najlepším príkladom. Už za čias, keď pracoval v MIT ako programátor, spával častejšie na skladacej posteli v práci ako hocikde inde. A keď je na cestách, tak nikdy nenocuje v hoteli, ale vždy u nejakého člena hnutia voľného softvéru. Nech nás nemýli, že v r. 1990 dostal cenu MacArthur Fellowship, ktorá je často nazývaná aj „grantem pre géniov“, teda štipendium, a ktorá je s dotáciou 500 000 dolárov pri takom skromnom životnom štýle určite relatívne ďaleko dostačujúca.

Ale pravdepodobne si viete aj predstaviť, že takéto vyjadrenia sa u programátorov nestretávajú len so sympatiami a že obchodné modely pre voľný softvér sa na scéne intenzívne diskutujú. Nie každý môže dostať štipendium pre géniov, ale píše taký dobrý softvér, že by sa mohol predávať aj pod takzvanými proprietárnymi licenciami - čo je opak voľných licencií. Ale dovoľte mi na tomto mieste skrátiť, pretože iba nad touto témou by sme mohli stráviť celý deň.

Preto sa chcem obmedziť na to, aby som vám povedal, že medzičasom boli vypracované viaceré štúdie o otázke, čo programátorov motivuje, aby svoj softvér dali k dispozícii ako voľný softvér, namiesto aby ho predali. Sú také rozdielne, ako programátori sami, a siahajú od lásky k blížnemu až po túžbu po uznaní alebo nádeji byť kúpený špičkovou firmou ako Google alebo IBM a tam ako zamestnanec zarábať veľa peňazí. Lebo tieto firmy platia svojich softvérových vývojárov na to, aby písali voľný softvér. To sa deje úplne na základe podnikateľskej kalkulácie. Firma ako IBM potrebuje silný protimodel k operačnému systému Microsoft Windows, pretože monopoly spôsobujú príliš veľkú závislosť. Firma ako Google by bez Linuxu vôbec nemohla vzniknúť, pretože by na začiatku nebola schopná platiť licenčné poplatky pre desaťtisíce serverov, ktoré prevádzkuje. Aj tu má význam to, že Google samostatne vyvinutý softvér publikuje opäť pod General Public License - licenciou, ktorú navrhol Richard Stallman - lebo iba potom môže byť ďalej vyvíjaný a z tohto vývoja môže potom opäť profitovať aj Google.

Je dôležité zdôrazniť skutočnosť, že voľný softvér existuje, že sa z nášho sveta nedá odmyslieť a jeho trhový podiel v mnohých oblastiach rastie, nezmenšuje sa. A to všetko pochádza z myšlienky jedného jediného muža, ktorý bol svojho času označovaný za jedného z najbláznivejších fantazistov a od myšlienok ktorého sa takzvaní realističtí pragmatici tak radi dištancujú, pretože majú strach, že sa zosmiešnia. Paralela s diskusiou o základnom príjme je neprehliadnuteľná.

Chcel by som ešte raz poukázať na to, aká revolúcia sa tu udiala. Stallman nazýva svoj koncept aj Copyleft, ako protiklad ku Copyright. To je nádherná slovná hračka, ktorá je tým zaujímavejšia, čím viac o nej človek premýšľa. V podstate to znamená, že voľná softvérová licencia vyvracia systém autorských práv jeho vlastnými prostriedkami. Mimochodom, používam tu pojmy copyright a autorské práva ako synonymá, ale chcem podotknúť, že sa v dôležitých detailoch od seba veľmi odlišujú.

Často sa tvrdí, že voľné licencie sú alternatívou voči autorským právam a copyrightu. To je absolútne nesprávne, ale zároveň chápem, že u laikov môže vzniknúť takýto dojem.

Pretože sa deje nasledovné: Voľné licencie sú licenciami v rámci zákonných autorských práv. Iba autor môže tieto práva využiť a určiť, ako sa jeho dielo bude používať. V tomto prípade to znamená, že iba autor môže určiť, že tí, ktorí jeho softvér používajú, musia sa držať určitých pravidiel. Tieto pravidlá sú stanovené v General Public License. Teda čím silnejšie autorské práva sú, tým silnejšia je aj licencia.

Táto licencia súčasne zabraňuje tomu, na čo sú dnes hlavne používané autorské práva: obmedzovanie ostatných v tom, čo s nejakým dielom - v tomto prípade s programom - smú robiť. Pretože ak už je raz softvér pod licenciou GPL, znamená to, že sa už nikdy nemôže privlastniť tak, aby bolo možné zakázať ho študovať, používať alebo postúpiť ďalej. Iba pre tento samotný geniálny ťah by si Stallman zaslúžil MacArthurovo štipendium.

Lessig nie je taký radikálny ako Stallman. Licencie Creative Commons povoľujú jedno obmedzenie, ktoré General Public License nepozná. Umožňujú zakázať komerčné použitie. Načo to potom je, môžete namietať. To zaujímavé ale práve je, že existuje veľmi veľa použití, ktoré nesledujú žiaden komerčný záujem. Fotky na internete, hudba pre škol skú stránku, článok na seminár - to všetko predpokladá súhlas vlastníka autorských práv. Prostredníctvom licencie Creative Commons môže byť tento súhlas poskytnutý od začiatku s právnou istotou bez toho, aby sa zamedzila možnosť dostať za úspešné dielo peniaze.

„Changing your mind and the young Bowie (Zmeniť svoje myslenie a myslenie mladého Bowieho)“ znel nadpis jednej internetovej diskusie. Aké by to bolo, keby už v polovici 60-tych rokov existovali licencie Creative Commons a David Bowie by niektoré svoje piesne publikoval pod takouto licenciou? Nezobral by niekto jeho hudbu a nezarobil na nej majetok beztoho, aby Bowie dostal jediný cent? Nie, keby David Bowie veril vo svoj úspech a svoju hudbu publikoval pod licenciou Creative Commons, ktorá by povoľovala iba nekomerčné použitie. Pretože potom by síce mohli všetci jeho hudbu zverejniť na svojich internetových stránkach, vymieňať na výmenných burzách a urobiť ju takto známou. Ak by však niekto chcel hudbu nahráť na CD a predávať, potreboval by na to Bowieho povolenie - a to by si Bowie mohol, ako ináč, nechať zaplatiť.

Neuveriteľný svet - tovar bez fyzickej formy, hodnota bez hraníc?

Tým sa dostávam k tretej časti môjho výkladu. Ako to všetko súvisí so základným príjmom?

Žijeme v dobe, keď je stále väčšie množstvo hodnôt vytvárané nemateriálnymi tovarmi. S patentmi sa obchoduje ako s jablkami, s licenciami na hudbu a texty ako s barmami ropy alebo tonami ocele. To prebúda cham- nvosť. Uvedol som vám niektoré príklady, ako ďaleko to môže zájsť a aké nebezpečenstvo to môže predstavovať pre rozvoj poznania a tvorivosti.

Rovnako som vám načrtnol hnutia, ktoré sú zamerané proti tomu - lo privlastňovaniu a ohradzovaniu, proti zaberaniu digitálneho územia, o ktoré sa tu niekto usiluje - a v mnohých prípadoch ho aj dosiahne, lento spor nie je zďaleka rozhodnutý. Ak môj hlas znel na niektorých miestach dobre naladený, tak preto, aký dojem na mňa urobili Stallma- nove a Lessigove myšlienky ako tomuto zaberaniu územia zamedziť, ,i nie preto, že by som bol presvedčený, že sa to už podarilo.

Existuje známy výrok, ktorý sa pripisuje Isaacovi Newtonovi. V jednom liste Robertovi Hookeovi píše: „Ak dokážem vidieť ďalej (ako ty ,i Descartes), tak preto, lebo stojím na pleciah gigantov.“ Tým mieni, že mohol použiť poznatky svojich predchodcov na to, aby ich rozvinul, čím sa stal sám známym, a to opäť slúži k tomu, aby jeho poznatky mohli byť základom pre poznatky jeho nasledovníkov. V tejto súvislosti je obzvlášť ironické, že Newton tento výrok takisto uvádza u stredovekého klerika ,i filozofa Bernharda z Chartres, ktorý sa odvoláva na rímskeho básnika ,i Senecovho synovca Lucana. Pôvodom by mohol byť antický mýtus o Kedalionovi, ktorý sedel na pleciah slepého obra Orióna a viedol ho. Môžete si predstaviť krajší príklad toho, čo sa tu pokúšam ilustrovat?

Rozhodne si však musíte situáciu, ktorú tu načrtávam, pred staviť ta k, že pred vami stojí jeden z týchto gigantov a pri jeho nohách je pristavený automat s nápisom: „Ak chcete vystúpiť na pleciah, vložte prosím Vašu kreditnú kartu. Z Vášho účtu následne odpišeme príslušný poplatok.“

Dúfam, že som vám mohol sprostredkovať dojem z toho, ako sa produkčné podmienky v našej digitálnej, postindustriálnej dobe zmenili, prinajmenšom pre tú časť producentov, ktorý vykonávajú to, čo Maurizio Lazzarato a talianski operní umelci označovali pojmom „nemateriálna práca“.

A tu sa dostávam k jadrú vecí a okrem Stallmana a Lessiga prichádz/i na scénu tretí hlavný aktér: André Gorz. Tento rakúsky filozof, ktorý dn<- žije vo Francúzsku, sa počas svojho života zaoberal spoločenskými zmcmami súvisiacimi s prácou. Chcel by som ho v nasledujúcom výklade nie koľkokrát citovať. V kapitole „Mikroelektronická revolúcia“ svojej knihy „Cesty do raja“ píše: „Pracovný čas už viac nemôže byť mierou výmennéj hodnoty a výmenná hodnota už viac nemôže byť mierou ekonomickij hodnoty. Mzda už viac nemôže závisieť od kvanta práce a právo na pri jem už viac nemôže byť podriadené vlastníctvu pracovného miesta.“ To bolo v r. 1983, teda v dobe, keď väčšina zmenu, ktorú zo sebou priniesli nové technológie, ešte vôbec nepostrehla. Ak odhladneme od dikcie reči, pravdepodobne by ste dnes mohli presne túto analýzu čítať v poli tickom programe Strany zelených.

Avšak čím sa Gorz odlišuje od mnohých iných pozorovateľov, je sku točnosť, že vždy do centra takzvanej postfordovskej spoločnosti stavia aj subjekt svojho výskumu - robotníkov, zamestnancov i samostatne zárobkovo činné osoby. Ukazuje, aké zmeny tento subjekt v industriálnej spo ločnosti prekonali. Jeho téza znie: Aj keď im firma zaobstará podiel na ka pitále alebo zisku, napríklad prostredníctvom balíkov akcií alebo opcií na ne, budú sa zamestnanci jednako snažiť „svoju dušu“ nepredávať, takže sa budú snažiť časť svojho života vyňať spod totálneho tlaku k zhodnocova niu a budú robiť napríklad hudbu - alebo písať voľný softvér.

Citát Gorza: „Úplné podrobenie utvárania seba samého (Sich selbst-Produzierens) kapitálu naráža teda na neprekonateľnú hranicu aspoň dotiaľ, pokiaľ pretrvávajú rozlišovanie medzi vlastným individuom a firmou, ako aj medzi pracovnou silou a kapitálom a pokiaľ pracovná sila môže odmietat' nechať sa totálne mobilizovať pre firmu“ hovorí Gorz. Ale stačí „túto hranicu rozpoznať, aby sme hneď videli spôsob, ako ju odstrániť: treba odstrániť rozlišovanie medzi subjektom a firmou,

medzi pracovnou silou a kapitálom. Osoba sa musí sama pre seba stať firmou, musí samu seba začať chápať ako pracovnú silu, ako fixný kapitál, ktorý vyžaduje trvalú reprodukciu, modernizáciu, rozširovanie a zhodnocovanie." Gorz to označuje pojmom sebahodnotenie. Sebahodnotiteľom je len, kto pre seba zrušil rozlišovanie medzi individuom a firmou, medzi pracovnou silou a kapitálom.

Ak si pri tom, čo som práve citoval, spomeniete na Ich-AG (Ja, a.s. obrazné pomenovanie pre istý druh živnostenského podnikania v Nemecku - *pozri, prekl.*), nie je to prirodzene žiadna náhoda. Že Hartzova komisia došla k tomuto pojmu, dá sa interpretovať priam ako heglovská leť rozumu. Pričom by som sa chcel spýtať, či v tomto prípade podporuje nejaký druh vyššieho rozumu. V každom prípade je na pojme „sebahodnotenie“ jasne vidieť pokus nechať zmiznúť rozdiel medzi kapitálom a prácou bez toho, aby sa niečo menilo na jeho dôsledkoch, ktoré budú naďalej pretrvávať a možno ešte v ostrejšej miere ako kedykoľvek predtým.

Čo je pri tom v hre pre tvorcov voľných poznatkov, voľného softvéru, i slobodnej kultúry, je podľa Gorza nasledovné: „V prichádzajúcej poznatkovej ekonomike spočíva centrálny konflikt v protiklade medzi na jednej strane totálnou inštrumentalizáciou všetkých ľudských schopností a na druhej strane absolútnym rozvinutím tvorivých vlôh ľudí ako takých, nie meraných doteraz platnými meradlami. V hre je menovite právo všetkých na neohraničený prístup k nikým neovládaným (nie sú pod vládou nikoho) formám komunikácie sprostredkujúcich poznanie a kultúru.“

Existenčná finančná dávka, teda nepodmienený základný príjem, má podľa Gorza „oslobodiť“ utváranie seba samého od ekonomického tlaku k zhodnocovaniu a uľahčiť osobný rozvoj všetkého, čo sa netýka kapitálovo-produktívnej účelovosti. Schopnosti, ktorých rozvoj je samoúčelný, kultúra, ktorá neslúži ničomu, privádzajú spoločnosť do situácie, keď treba zmeny, ku ktorým v nej dochádza, spochybníť a vrátiť im zmysel.“

Tým sa dostávam na koniec môjho príspevku. Chcel by som to ešte raz v krátkosti zhrnúť.

1. Stále viac hodnôt je vytváraných nemateriálnymi tovarmi. Môžu to byť počítačové programy, ale aj texty, hudba, filmy, vedecké práce, patenty atď.
2. Existujú masívne - v mnohých prípadoch aj veľmi úspešné - po kusy veľkých firiem privlastniť si práva na zhodnotenie týchto nemateriálnych tovarov, na náklady tvorcov.
3. Toto zaberanie územia tretieho tisícročia sa deje na náklady spoločenského blahobytu, pretože poznanie sa môže rozvíjať lepšie, ak je voľne dostupné alebo ak väčšina z neho je voľne dostupná.
4. V mnohých oblastiach už existujú modely, ako je možné poznatky poskytovať voľne. Firmy a zákonodarcovia sa v mnohých prípadoch pokúšajú tieto snahy zastaviť alebo ich marginalizovať.
5. Na produkcii poznatkov a nemateriálnych tovarov sa čím ďalej vo väčšej miere podieľajú takzvané pozitívne spoločenské externality. Spoločnosť za to nedostáva späť žiadnu náhradu.
6. Naopak, individuálni producenti sa stávajú sebahodnotiteľmi (sú z nich robení sebahodnotiteľia), aby stále viac týchto externalít pochádzalo od nich, aby ich produkovali sami.
7. Tomuto pokusu totálne inštrumentalizovať všetky ľudské schopnosti môžeme čeliť nepodmieneným základným príjmom. Do istej miery by sme sa všetci stali akýmiisi štipendistami. Predstavte si, aké dobré veci by mohli týmto spôsobom vzniknúť.